KÖNYVEK

Földes Györgyi
foldes.gyorgyi@abtk.hu
ORCID: 0000-0002-2604-5800

David Crowley és Daniel Muzyczuk, szerk. *Notatki z podziemia / Notes from the Undergound. Art and Alternative Music in Eastern Europe (1968–1994)*. Łódž: Muzeum Sztuki – London: Koenig Books, 2016. 468.

A főcím – szó szerint: 'feljegyzések a föld alól' vagy 'feljegyzések az undergroundból' – eleve telitalálat, hiszen lengyelül és angolul is Dosztojevszkij *Feljegyzések az egérlyukból* című regényét idézi meg: márpedig annak egyik fő témája, tétje éppen a művészet társadalmi pozíciójának firtatása. Remek elnevezés egy hatalmas underground-kiállítás és az ennek apropóján készült kötet számára – az eredeti tárlatot 2016 őszén nyitották meg Łódž-ban, a Muzeum Sztukiban, majd 2018-ban átszállították Berlinbe. A kétnyelvű könyv ugyanakkor nem csak kötetkatalógus, lényegesen több annál, hiszen a kurátorok (David Crowley, Daniel Muzyczuk) több komoly, komparatisztikai szemléletű, az egész kelet-közép-európai régió underground jelenségeit lefedő tanulmányt közölnek benne hol együtt, hol külön, majd ezt a monográfia terjedelmű tudományos igényű blokkot követik még szócikkek művészekről, előadókról, együttesekről, csoportokról, valamint forrásanyagok is. Igaz, mindezt látványos és színes képanyaggal prezentálják a szerzők, amely alapján világos, hogy a kiállított anyag rendkívül gazdag, a design pedig kifejezetten izgalmas volt, a kurátorok és látványtervezők kifogástalan érzékkel rakták össze az egyszerre retró, mégis nagyon mai tereket, színeket, tárgyakat.

A kurátorok koncepciója szerint az 1950-es, 1960-as évektől, az enyhülés éveitől kezdve a szocialista térség országaiban kialakul egy sajátos, 'földalatti', underground, ellenkulturális művészeti tér, ahol alapvetően kívülállásra és transzgresszivitásra törekvő képzőművészek, zenészek, együttesek, divattervezők, egyéb alkotók dolgoztak. Tevékenységük néha a második nyilvánossághoz tartozott, illegalitásba szorult, máskor viszont – a hivatalos, pártállami támogatású művészethez, kultúrához, illetve e második nyilvánossághoz képest – a kettő közötti résben, a szürke zónában működött egy harmadik nyilvánosságban: olykor ugyanis a hivatalos fórumokat, helyszíneket (klubokat, szórakozóhelyeket, a periférián elhelyezkedő művelődési házakat) is igénybe vették tevékenységükhöz – hogy aztán néha mégis kizáródjanak belőle, a hatalom betiltsa őket. A szerzőpáros más és más szempontrendszerű, de minden esetben transzkulturális jellegű elemzéseiben hatalmas teret fed le: geográfiai értelemben is, valamint óriási intermediális anyagot és szereplőgárdát, sokféle irányzatot, trendet is mozgatnak. (Zenei értelemben például találhatunk a könyvben free jazz és rock, punk, posztpunk, new wave és „alternatív" előadókat is, de a többi művészeti ágat tekintve is ugyanilyen változatos a paletta.) Crowley és Muzyczuk munkája mögött jól látszik, hogy milyen nagyívű és -volumenű kutatást végeztek, s persze az is, hogy rendszeresen konzultáltak orosz, német, lengyel, horvát, szerb, szlovén, litván, magyar stb. kollégákkal, szakértőkkel, intézményekkel, tőlük kérve kiállítási anyagokat, filmeket, zenéket, dokumentációt, szakirodalmat is. A közösen írt terjedelmes koncepciótanulmány után négy hosszabb írást olvashatunk a két szerzőtől: Daniel Muzyczuk jegyzi – hogy csak az angol címeket jelezzük, illetve magyar fordításukat – a *Hues of Independence (A függetlenség árnyalatai)* és a *New Tribalism against the New Man (Új törzsiség az új emberrel szemben)*, David Crowley pedig a *Scenes of Improvisation (Improvizációs jelenetek)* és a *The People of the Future (A jövő emberei)* című tanulmányokat.

A *Hues of Independence (A függetlenség árnyalatai)* éppen a fent vázolt „harmadik nyilvánosság"-fogalmat mutatja be, ennek lehetőségeit, te-

Helikon 71 (2025) 2
DOI: 10.57226/Hel.2025.2.10

Helikon 2025_2_Könyv.indb 356 2025. 07. 10. 13:34:16

reit, helyszíneit, de persze azt is, hogy más esetekben hogyan kellett kijátszani a cenzúrát, „kulturális csempészként" a határellenőrzéseket, hogyan lehetett létrehozni kalózkiadásokat stb. Ám tekinthetünk erre az aspektusra valamivel absztraktabb értelemben is. A cikk – és talán a könyv – legfontosabb tézise, ezúttal Muzyczuk tollából: „Nem az volt a célom, hogy leírjam az összes körülményt, hanem hogy olyan példákat találjak, amelyek segítségével felülvizsgálhatjuk a kulcsfogalmak értelmezését. De vajon mi bontakozik ki a paradox beszámolók e gyűjteményéből? Mindenekelőtt egy narratíva a liberalizáció különböző dinamikáiról és azoknak a konkrét ellenkulturális praxisokra gyakorolt hatásáról". (70) A *Scenes of Improvisation (Improvizációs jelenetek)* című fejezetben az előre, írásban rögzített művészet ellenében a rögtönzésen, aktuális jelenléten alapuló alkotásokról esik szó: performanszokról, akciókról, filmekről, vagy akár sajátosan, véletlenszerűen alakuló koncertekről is. A *New Tribalism against the New Man (Új törzsiség az új emberrel szemben)* a kommunista rendszer konstruálta jelen- és jövőképpel szembeni ellenállásnak azt a formáját vázolja fel, amikor a művészek, előadók (például nálunk a VHK) a primitív művészethez, szellemiséghez nyúlnak vissza, legyen szó punkkultúráról vagy törzsi művészetről, sámánizmusról. A *The People of the Future (A jövő emberei)* című tanulmány pedig azt a jelenséget tárgyalja, ahogyan az underground/neoavantgárd alkotók a történeti orosz avantgárdhoz (a konstruktivizmushoz) viszszanyúlva hoznak létre a retró és a baloldali jövőépítés keresztmetszetében egy olykor ironikus felhangokkal is rendelkező, illetve sokszor – politikai vagy szexuális értelemben – határátlépő, felforgató művészetet.

A *Profiles and Source Texts (Portrék és forrásszövegek)* című, a könyv legterjedelmesebb részében nem csupán arcképeket olvashatunk, de bemutató jellegű szövegeket is együttesekről, művészeti csoportokról és programokról. A szócikkeket minden esetben válogatott bibliográfiával, a kiállított tárgyak jegyzékével látták el az alkotók. Csak néhány fontos tétel a sok közül: Szergej Kurjohin, Wiktor Gutt, Timur Novikov, Borghesia – és a magyar szereplők: A. E. Bizottság, Galántai György, Király Tamás, Ladik Katalin, Szemző Tibor, Zuzu (Méhes Lóránt) és Vető János. A szerzők többek között leközlik Grandpierre Attila *A punk-zene mint a sámánisztikus népzene újraéledése* című programszövegét is, illetve Slavoj Žižek *Introduction to Punk Problemi* című írását, amely a punk lázadást baloldali perspektívából mutatja be, veszi védelmébe.

HELIKON

H. Végh Katalin
hadiknedr@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9955-9039

Alekszandr Etkind. *Szodoma és Pszichéː Tanulmányok az Ezüstkor szellemtörténetéről*, fordította Pálfalvi Lajos. Budapest: MMA Kiadó, 2024. 446.

Alekszandr Etkind (1955–) életművének a magyar kultúra fókuszába helyezését eddig nagyban akadályozta a fordítások hiánya; ezért is jelentős az MMA Kiadó és a fordító, Pálfalvi Lajos vállalkozása, amely elérhetővé tette ezt az esszékötetet magyar nyelven.

A pszichológus-irodalmár szerző egy teljesen újszerű nézőpontot alkalmaz az *Ezüstkor* orosz irodalmának elemzéséhez: a szimbolizmus, a posztszimbolizmus és az avantgárd irodalmi jelenségeit vizsgálva Etkind pszichoanalitikus kritikák sorát alkotja meg, Freud és Jung irodalomról írott esszéihez hasonlóan. A freudi-jungi tanok gyakran tűnnek fel a korszak szövegeinek értelmezésekor (a kultúra mint a szexualitás szublimációja, apagyilkosság, rituális gyilkosság, Ödipusz-komplexus, elfojtott szexuális vágyak megjelenítése, kasztrálás, mazochizmus stb.). Etkind azonban tovább megy a korszak szellemtörténeti jelenségeinek bemutatásánál: az orosz lélek lényegének megragadására tesz kísérletet a kulturális antropológia és a pszichológia eszközeivel. A két fejezetcím (*A szöveg mint élet*; *Az élet mint szöveg*) a két súlyponti kérdés (irodalom és pszichológia, vagy Etkind szóhasználatával: kultúra és természet) oppozícióját jelöli, utalva arra, hogy a szimbolizmus irányzata éppen ezt az oppozíciót igyekezett megszüntetni a művészi alkotófolyamatban. Az egyes fejezetek önállóan is értelmezhetőek, de egymásra épülő logikával az *Ezüstkor* irodalmának egyre mélyebb rétegeit fejtik fel.

A szerző elsődleges célja az *Ezüstkor* szellemtörténetének bemutatásán túl ennek a korszaknak